

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ВІДДІЛ МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАВЧАЛЬНО- ВИХОВНИЙ КОМПЛЕКС № 67
ЗАПОРІЗЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Відділення: історико- географічне

Секція: історичне краєзнавство

НАУКОВА РОБОТА

**Радянський партизанський та підпільний рух на території
Запорізької області під час німецько-фашистської окупації**

Автор: Голубов Максим
Валерійович,
учень 10-А класу ЗНВК № 67

Вчитель- керівник:
Соболенко Юлія Петрівна,
вчитель історії ЗНВК № 67,
спеціаліст II категорії

Запоріжжя, 2009

Зміст роботи

Вступ	2
Розділ 1. Історіографія та джерела дослідження	5
Розділ 2. Радянський партизанський та підпільний рух в м. Запоріжжі під час нацистської окупації	9
Розділ 3. Партизанський та підпільний рух на території Запорізької області під час нацистської окупації	19
Висновки.....	29
Список використаних джерел та літератури	32
Додатки	36

ВСТУП

Актуальність дослідження. Минуло вже більше шести-десяти років після закінчення Другої світової війни, але рубці на тілі та в пам'яті ветеранів не дозволяють забути тих днів. Та війна була дуже жорстокою і не любила документалістів. Залишилося багато невідомих, не оприлюднених фактів, безліч невідомих імен героїв, які наближали День Перемоги. Тому для нас, нащадків, є обов'язком відновити події, про які збереглися уривчасті свідчення.

Актуальність дослідження також в значній мірі обумовлена станом вивчення теми в радянській та сучасній українській історичній науці. Сучасний етап розвитку української історичної науки робить актуальним розробку новітньої концепції історії України. Для вирішення цього завдання велике значення має вивчення історії Другої світової війни - однієї з тих подій, які мали величезний вплив на розвиток нашого народу. Неоднозначну оцінку отримує і діяльність радянських партизанів і підпільників. У зв'язку з цим перед українською історичною наукою постало завдання переосмислення ряду основоположних тем історії руху Опору. Розкриття такої багатогранної теми, як діяльність радянського руху Опору на українських землях, – складне для дослідників завдання. У подоланні цих складнощів велику роль може відіграти здійснення регіональних досліджень, які б ґрунтувалися на узагальненні здобутків попередників, використанні нових підходів і комплексному об'єктивному дослідженні. На разі існує гостра потреба у вільних від стереотипів дослідженнях, підкріплених новими масивами історичних джерел.

В 2008 році ми відзначали 65 – річницю визволення міста Запоріжжя від німецько – фашистських загарбників, тому зрозумілим є звернення саме до подій окупації нашого краю в 1941-1944 роках.

Об'єктом нашого дослідження є історія створення та діяльності партизанських загонів та підпільних груп на території Запорізького регіону.

Предметом дослідження є діяльність радянських підпільних організацій, партизанських з'єднань на території Запорізької області в період німецько – фашистської окупації.

Мета дослідницької роботи полягає у висвітленні діяльності радянського руху Опору на території Запорізької області під час німецько – фашистської окупації, узагальненому викладі його сутності та особливостей.

Для реалізації поставленої мети автор визначає дослідницьки **завдання**:

- з'ясувати стан історіографічної розробки проблеми;
- розглянути основні етапи діяльності радянських партизанів і підпільників в краї;
- дослідити дієвість і масштаби, різні форми та методи боротьби, нові тактичні прийоми, які стали передумовами успішної бойової діяльності партизанів та підпільників в нашій області;
- визначити причини поразок радянського руху Опору в регіоні у весь період окупації;
- встановити особливості процесу зародження і розвитку радянського антифашистського руху Опору в регіоні.

Хронологічні рамки наукової роботи охоплюють період німецької окупації Запорізької області (червень 1941 – лютий 1944 рр.). В цей період зароджується, розвивається і завершується антифашистська боротьба населення регіону.

Методологічною основою роботи є принципи науковості, об'єктивності та історизму. Останні дозволили вивчити і узагальнити історичні події та явища, викласти матеріал в логічній, завершеній і послідовній формі. У роботі

використано як історичні, так і загальнонаукові методи дослідження. Першорядне значення мають такі загальнонаукові методи, як аналіз і синтез, що є універсальними. Поміж історичних методів пізнання радянського руху Опору особливу роль відіграють історико-генетичний, історико-типологічний, історико-порівняльний та історико-системний. Їх використання сприяє пізнанню зародження і особливостей розвитку антифашистського руху, з'ясуванню типологічної подібності та своєрідності ідеології, практичної діяльності учасників радянського партизанського та підпільного руху, розумінню тогочасних подій та явищ.

Новизна роботи полягає у комплексному вивченні діяльності та розвитку радянського руху Опору в Запорізькій області в період німецько – фашистської окупації. Досліджено дієвість і масштаби, різні форми та методи боротьби, нові тактичні прийоми, які стали передумовами успішної бойової діяльності партизанів та підпільників. Також автор робить спробу проаналізувати причини невдач партизан та підпільників на першому етапі діяльності, визначити основні причини поразок підпільників в нашому регіоні.

Структура роботи: дослідницька робота складається з змісту, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг роботи – 48 сторінок.

РОЗДІЛ 1

Історіографія та джерела дослідження

Величезний історіографічний доробок з історії руху Опору в Україні можна поділити за походженням на радянську, зарубіжну (в основному західну) та сучасну українську (яка почала виходити з 1992 р.) літературу.

Радянська історіографія впродовж майже півстоліття залишила досить великий доробок з історії руху Опору 1941 –1944 рр. в Україні. Зокрема лише у 1944 –1974 рр. вийшли в світ 274 назви мемуарів, збірників документів, видань масової та науково-популярної літератури, а також 189 книжок художніх творів про цей рух. Однак тогочасний стан історичної науки виключав об'єктивне й неупереджене вивчення проблем партизанської боротьби.

Перша спроба наукового осмислення партизанської боротьби 1941–1944 років, звичайно в руслі комуністичної ідеології, була зроблена в 1965–1975 років, коли вийшла друком двома виданнями колективна монографія «Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг.» у трьох томах.

Ці видання, незважаючи на надзвичайно широку архівно-документальну базу і введення в науковий обіг нових джерел, були створені, на засадах офіційної ідеології. Радянській історіографії партизанського руху України 1941–1944 років були притаманні, на нашу думку, кілька особливостей: надмірне підкреслювання організуючої і керівної ролі Комуністичної партії в партизанському русі, його міфологізація; гіперболізована героїзація учасників партизанського руху; вимушене уникнення критичного осмислення збройної боротьби партизанів, особливо того, що стосувалося партійного керівництва, його окремих представників, діяльності вищих партійно – радянських органів.

У працях радянських істориків наполегливо проводилася думка про те, що партизанський рух мав всенародний характер, що він користувався необмеженою підтримкою місцевого населення. При цьому, звичайно, замовчувався той факт, що в західному регіоні республіки переважна більшість населення підтримувала ОУН-УПА і сприймала партизанів як тих, котрі прийшли, щоб, за наказом Кремля, знищити український визвольний рух.

Питанню розгортання партизанського та підпільного руху на території Запорізької області присвячена праця колективу авторів, що вийшла в світ ще в 1959 році, “Запорожская область в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.). Сборник документов и материалов”. Але річ у тому, що праці не знайшли розкриття причини, що негативно вплинули на розгортання боротьби за лінією фронту як на початку війни, так і протягом усього періоду окупації території України. Не було пояснення, чому у перший рік війни припинили існування майже всі партизанські загони, бо за станом на 1 березня 1942 року з 1971 партизанського загону, посланого на окуповану територію України, були відомості лише про 241 загін. На 26 червня 1942 року в Україні з 778 партизанських загонів значилося лише 22 діючих, що налічували понад 3 тис. чоловік [4;76].

Нез'ясованою виявилася у той час і низка інших питань партизанської боротьби. Зокрема радянська історіографія, відчуваючи постійний ідеологічний тиск компартапарату, неспромоглася визначитися з чисельністю її учасників, яка коливається в межах від 180 тис. до 501 750 осіб [19; 245-249]. Це ж стосується й втрат, яких зазнали партизани у 1941—1944 рр., що до цього часу залишаються не встановленими остаточно, хоч останнім часом з'являються фантастичні цифри — від 50 тис. до 100 тис. чол. Викликають сумніви у дослідників і відбиті в офіційних документах партизанського руху України результати бойової діяльності його учасників, які оцінюються у майже 470 тис. вбитих та поранених вояків противника й осіб, котрі з ними співпрацювали. Зазначена цифра, безумовно, виглядає дуже завищеною. Адже за підрахунками істориків колишньої НДР, втрати гітлерівців від дій партизанів на теренах усього колишнього СРСР становили лише 550 тис. осіб [46;16].

Перед сучасною українською історичною наукою постало завдання переосмислення ряду основоположних тем історії руху Опору. Сучасні дослідники намагаються висвітлити раніше невідомі факти партизанського та підпільного руху в Україні в період німецько – фашистської окупації, систематизувати та проаналізувати вже відомі факти.

Після виборення Україною в серпневі дні 1991 р. державної самостійності питання руху Опору 1941—1944 рр. не знайшли, на жаль, належної зацікавленості у науковців. Хоча перед сучасною українською історичною наукою постало завдання переосмислення ряду основоположних тем історії руху Опору. Сучасні дослідники намагаються висвітлити раніше невідомі факти партизанського та підпільного руху в Україні в період німецько – фашистської окупації, систематизувати та проаналізувати вже відомі факти.

Серед праць цього періоду слід виділити науково-публіцистичну книгу А.С.Чайковського "Невідома війна (Партизанський рух в Україні 1941—1944 рр.

Мовою документів, очима істориків)" розділ "Рух Опору в окупованій Україні", де автор проводить розрахунки чисельності партизанів, що діяли на території України в період німецько – фашистської окупації.

Цікавою є навчальний посібник колективу авторів (Дробот І.І., Кучер В.І., Чернеча П.М. Україна в Другій світовій війні. – К., 1998), де в розділі “Рух Опору на Україні ” розглянуті причини поразок та провалів партизанського та підпільного руху в період окупації України німцями. У стислій формі окремі питання руху народних месників відбито також і в інших працях, у матеріалах наукових конференцій, проведених Інститутом історії України ПАНУ.

Грунтовним науково – довідковим виданням стала збірка “Запорізький архів. Народна війна 1941-1944. Антифашистський рух Опору на території Запорізької області. Збірник документів і матеріалів”, де пропонується ознайомитися з документами із фондів Державного архіву Запорізької області, вперше з’являються документи про діяльність партизанських груп, які не визнані радянською владою.

Також в 2007 році вийшов навчальний посібник Мороко В. М. “Запорізька область у радянсько – німецькій війні 1941-1945 рр.”, в якому показано оборонні бої в краї у 1941 р. та розгортання руху Опору на Запоріжжі у 1941-1943 роках, розглянуті причини невдалих дій диверсійно – розвідувальних груп, що в 1943 році були закинуті в Дніпровські плавні.

В 2001 році з’явилася цікава праця дніпропетровського дослідника Слободянюка М. А. “Український рух Опору проти нацистського окупаційного режиму в 1941-1944 рр. (на матеріаліх південних областей)”. В дослідженні розглянуто проблеми, пов’язані з діяльністю антифашистського руху Опору в Південній Україні, визначено вплив нацистського окупаційного режиму на політичні настрої населення, розглянуто їх еволюцію, здійснено порівняльний

аналіз діяльності радянських підпільно-партизанських формувань і підпілля ОУН-Б у боротьбі проти німецько-фашистських окупантів в Південній Україні.

Останні здобутки української історичної науки у вивченні руху Опору зосереджені у заключному томі фундаментальної праці "Книга пам'яті України". В ньому аналізуються такі питання, як процес розвитку радянського руху Опору, причини його поразки в 1941-1942 рр., значна увага приділяється підпільно-партизанській боротьбі на Півдні України, діяльності ОУН-УПА, вміщено історіографію праць з історії руху Опору в Україні.

Зроблений аналіз свідчить, що радянський рух Опору в Запорізькому краї в цілому досі не став предметом спеціального і глибокого дослідження, досліджувалися лише окремі аспекти теми. Слід зазначити, що в більшості наукових роботах все ще переважає описовий метод викладення матеріалу, який не дає можливості глибоко осягнути внутрішню сутність та особливості проблеми, оскільки нерозв'язані теоретичні питання заважають дослідженню конкретно – історичних подій.

РОЗДІЛ 2

Радянський партизанський та підпільний рух в м. Запоріжжі під час німецько-фашистської окупації

У розвитку радянського Опору на Півдні України, і відповідно в Запорізькій області, чітко простежуються три етапи:

1) Початок окупації - лютий 1942 р. Це етап становлення руху Опору, який характеризується створенням підпільно-партизанських формувань адміністративним шляхом, залишенням виключно комуністичних (партійних і комсомольських) підпільних організацій. Основними вогнищами партизанської війни стали плавні Дніпра. Після нетривалої бойової діяльності відбувся розгром більшості партизанських формувань, припинення партизанської боротьби, розгром або параліч більшості підпільних організацій.

2) Весна 1942 - січень 1943 р. Відбувається організаційне зміцнення радянського Опору, стихійне виникнення некомуністичних підпільних організацій, невдалі спроби відновити партизанську війну. Підпільникам вдалося здобути симпатії цивільного населення, перебудувати непридатні для умов тотального німецького терору структуру, методи організації та боротьби першого етапу на більш ефективні, активізувати кількісне зростання нерозгромлених та виникнення нових підпільних організацій і груп.

3) Лютий 1943 - кінець окупації. Характерними рисами останнього етапу були: посилення активності в боротьбі, швидке збільшення кількості підпільно-партизанських формувань та людей в них на фоні їх зростаючої підтримки місцевим населенням, перехід від підпільних до партизанських форм боротьби при наближенні Червоної Армії, підготовка і здійснення збройних виступів проти окупантів, спільні дії партизанів з регулярними військами.

Внаслідок місцевої специфіки і на відміну від північних областей України, де основною формою боротьби був партизанський рух, підпілля стало головною силою радянського руху Опору в нашому регіоні. Партизанський рух в Південній Україні, і відповідно в Запорізькій області, порівняно з північними областями республіки був нечисельним і малоефективним, що яскраво демонструє аналіз порівняльної таблиці кількісного складу радянського партизанського руху на Україні та в нашому регіоні в різні періоди війни

[Див: табл. 1.].

Перейдемо до розгляду формування та діяльності радянського руху опору в м. Запоріжжі. За офіційними даними в період німецько – фашистської окупації м. Запоріжжя на його території були сформовані і діяли: підпільний міськком КП(б)У – 1, розвідувальна група – 1, підпільних організацій та груп – 5; партизанських загонів – 3.

Центром партизанської боротьби було м. Запоріжжя, на теренах якого розгорнули свою діяльність такі партизанські загони: ім.. Будьонного, Ковальова Г.М., Зуєва С.М.. Свідченням про їх діяльність є архівні документи Державного архіву Запорізької області, які вміщено у статтях збірника “Тези доповідей учасників XV Міжнародної конференції молодих науковців” :

“В період з 7 до 18 вересня 1941 р. для боротьби з німецько-фашистськими окупантами був створений партизанський загін ім. Будьонного у складі 52 чоловік. В основному це працівники “Запоріжсталі” та Запорізького коксохімічного заводу. Командиром загону було призначено Івана Йосиповича Копьонкіна, 1917 р. н., співробітника управління НКВС УРСР в Запорізькій області. На озброєні загін мав 52 гвинтівки, 14 наганів та по 240 набоїв на кожного бійця ” [16; 344-345].

“У серпні – вересні 1941 року був створений партизанський загін чисельністю 50 чоловік. Командир – Ковальов Г.М., комісар – Стрижко О.Д. Загін складався з трьох взводів, на чолі кожного з них був командир та замполіт. До кінця вересня 1941 р. загін розташовувався на селищі Максима Горького в м. Запоріжжі в школі глухонімих, де проходив бойову та політичну підготовку. Після висадки на правий берег Дніпра партизанський загін було обстріляно і заарештовано німцями” [16; 344-345].

“Створений у серпні – вересні 1941 року партизанський загін чисельністю 31 чоловік, котрий в перші ж дні окупації за провиною командира Зуєва С.М.

розпався та ніякої боротьби проти фашистів не вів, окремі члени загону були заарештовані німцями” [16; 344-345].

Ще в період оборонних боїв за місто в 1941 році, коли Червона Армія намагалася звільнити острів Хортицю, велику допомогу частинам, що наступали, надав загін “Юні чапаєвці” у складі запорізьких школярів СШ № 43 Віктора Півнева, Миколи Худякова, Льоні Панфіловського, Володі Литяги, Братів Писаревичів та десятка інших. Не раз вони перепливали Дніпро й поверталися з важливими розвідувальними даними. Напередодні наступу “чапаєвці” вночі у точно визначений час запалили вогнища поряд з позиціями ворога, це були чудові орієнтири для радянської артилерії. Відомості про подвиги школярів були надруковані ще в газетах часів війни (“Звезда Советов”. – 1941 –№ 4.; “Во славу Родины”. – 1941.– № 240.) [43;3]. На жаль, більшість з членів групи загинала в різні роки війни, але відомо, що після війни Віктор Півнев працював на Запорізькому моторобудівельному заводі, а Микола Аванесов – механіком на річкових судах, помер в 1963 році.

Не зуміло розгорнути на Запоріжжі боротьбу й організоване комуністичне підпілля, яке створювалося в специфічних умовах. У Запоріжжі був штаб командуючого групою німецьких армій “Південь”, куди найжджав Гітлер. Тут особливо лютували каральні органи окупантів, часто проводилися облави і масові репресії. Протягом червня 1941 року були сформовані підпільний обком, Запорізький і Мелітопольський підпільні міськкоми та 11 підпільних райкомів партії, для підпільної роботи в області готувалося 310 комуністів. У липні 1942 року Запорізький обком КП(б)У, який знаходився у Ворошиловграді, сформував новий підпільний обком на чолі з трьома секретарями та п’ять підпільних райкомів. З кожним секретарем обкому і райкому були передбачені зв’язкові, радисти, а з секретарями обкому також – організатори партизанських груп. Однак і ця спроба організувати боротьбу

завершилася невдачею. Очолювана одним із керівників підпілля група після десантування з літака потрапила у засідку.

У травні 1942 року літаком з Москви у район південніше Запоріжжя (поблизу сіл Кушугум, Григорівка) була висаджена на парашутах група з 12 бійців НКВС. Вони зникли безслідно. Теж трапилося з п'ятьма іншими десантниками, яких у червні відправили на пошуки зниклих. Вже після війни стало відомо, що одночасно декілька місцевих жителів, помітивши в плавнях озброєних людей, негайно інформували поліцію. Десантники вступили в бій з німцями і загинули. [11; 19]. Зрозуміло, що в радянській історіографії ми не знайдемо згадок про підступну зраду українським населенням бійців Червоної Армії, бо це суперечило всій радянській ідеології.

У квітні 1943 року штабом партизанського руху Південно – Західного фронту на територію Оріхівського району була закинута диверсійно –розвідувальна група з 6 осіб. Вона повинна була вести розвідку й організовувати диверсії на залізничній колії між Оріховом та Пологами. Після висадки біля с. Новоданилівка через три дні десантники вступили в бій і також були знищені.

І лише четверта диверсійно – розвідувальна група змогла виконати поставлене перед нею завдання. Її у складі 6 осіб було в кінці червня 1943 року закинута у плавні між селами Скельки та Маячки Василівського району штабом партизанського руху при Південно – Західному фронті. Протягом короткого часу група встановила зв'язок із патріотами навколишніх сіл. До серпня вони злилися і створили партизанський загін. Командиром його став начальник штабу диверсійно- розвідувальної групи О. Яценко. Загін швидко зростав, у нього вливалися місцеві жителі та радянські військовослужбовці, що втекли з полону. Невдовзі число партизан зросло до 40 осіб. У селах Скельки,

Шевченкове, Балки, Першотравневе були залишені підпільні групи та окремі підпільники.

Поєднання підпільних та партизанських методів дало плідні результати. Підпільники, зокрема, дістали карту оборонних ліній та укріплень, які німці будували на правому березі Дніпра. За даними загону радянська авіація неодноразово бомбардувала оборонні споруди, переправу через Дніпро, залізничну лінію, що була підведена до неї. Партизани самостійно виводили з ладу військові об'єкти, провели декілька диверсій на залізничній лінії Плавні – Пришиб, підпалили паром на переправі біля села Тарасівка тощо.

У містах і селах області у різний період окупації самостійно виникли підпільні і партизанські загони. Своєю діяльністю вони засвідчили неприйняття запоріжцями окупаційної влади, готовність до самопожертви в ім'я перемоги над фашистами.

Декілька підпільних груп діяло і в Запоріжжі.

У роки німецько – фашистської окупації на заводі “Запоріжсталь” діяла і загинула підпільна група Гончара Миколи Григоровича. У нашому шкільному музеї Бойової слави збереглися свідчення члена партизанської групи Тетерина Михайла Васильовича та учасника Новозлатопільського підпілля, вчителя української мови нашої школи, Потапенка Григорія Тимофійовича. Завдяки цьому ми маємо змогу, спираючись на свідчення очевидців, відтворити героїчний шлях групи М. Гончара.

В квітні 1942 року колишній працівник відділу постачання “Запоріжсталі” Микола Гончар створив підпільну групу близько 40 осіб [Див: додаток 9]. Завданням підпільної групи було збирання зброї та боєприпасів, які планувалося використати для повстання при підході Червоної Армії. Поширювали антинімецькі листівки і зведення Радінформбюро, встановлено, що радистом в групі був Борис Живенко, приймач також знаходився на квартирі

Євдокії Овсюк. Особливо відзначився 15 – річний Євген Корольов. У підлітка не було ноги, але він був невтомним. Худий, в старенькому одязі, з костильом, він був завжди на очах мешканців та представників “нового ладу”, тому не викликав підозри. Майже щодня Євген обходив значну частину міста і на стінах будинків, на огорожах з’являлися листівки з інформацією про події на фронті.

Широкого розмаху отримали масовий невихід на роботу, пошкодження обладнання та готової продукції, саботаж. Коли радянські війська вели бої за визволення Донбасу, перед підпільниками було поставлено завдання врятувати завод “Запоріжсталь” від знищення. Тому Гончар М.Г. влаштовується на завод начальником охорони, а його помічником призначають Гирю А.І. Це дає підпільникам змогу проводити диверсії та врятовувати обладнання від знищення.

Диверсії проводилися і за межами заводу. Відомо, що члени організації Тетерин М.В. та Бойко М.А. за завданням керівництва стали господарями майстерні з ремонту велосипедів та побутового обладнання. В цій майстерні виготовляли металеві “їжаки”, які розкидали на шляху, де проїздив ворожий транспорт.

Підпільники влаштовували втечі радянських воїнів з полону, забезпечували їх документами, влаштовували на роботу. Лікар Портнов В.В. та медична сестра Базавлук Р. М. видавали довідки про “непридатність” дівчатам та хлопцям, яких німці збиралися примусово вивезти до Німеччини.

Організація активно готувалася до збройного виступу, тому стала потреба в зброї. За допомогою членів групи Корогода К.Н. та Касьяна В.Д. підпільники дістали 20 гвинтівок, два кулемети, велику кількість гранат та патронів. Зброя зберігалася в колодязі М.Г. Гончара та в будинку Є.К. Овсянникової. Іноді зброю вимінювали на продукти у солдат румунських частин, що розташовувалися в селах області. Цю справу доручили члену організації

І. Д. Челюкіну, що мешкав в селі Василівка.

Коли фронт наближався, гончарівці готувалися до повстання. Та 28 червня 1943 року гестапо вдалося виявити підпільників і заарештувати переважну частину складу організації (58 чоловік). Справу вів заклятий ворог радянської влади, колишній білогвардійський офіцер, старший слідчий Колпаков С. Д. (справжнє прізвище – Стрекозов), який своїми звірствами залишив позаду навіть найжорстокіших гітлерівських катів. 14 вересня 1943 року на території колгоспу ім. Й.В. Сталіна (Дослідна станція) були розстріляні Гончар М. Г., Вайнер Л.В., Живенко Б.І., Герасименко Я.Г., Овсюк Є.К. (карна справа № 16876). Челюкін І. Д. був схоплений в себе вдома в с. Василівка та розстріляний на околиці села, Корогод К.Н. та Касьян В.Д. були забиті палицями за спробу втекти з в'язниці.

Так загинули славні герої запорізького підпілля, не доживши місяця до визволення міста від німецько – фашистських загарбників. У нашому музеї зберігся запис про те, що дружина Миколи Гончара, яка мешкала в місті П'ятигорськ Ставропільського краю, Марина Опанасівна Гончар (Пугачова) приїздила в Запоріжжя в 1970 році, відвідала пам'ятник, встановлений на честь її чоловіка, передала до фонду краєзнавчого музею фотографії чоловіка, його дітей та рідних, розповіла біографію Миколи Григоровича.

У грудні 1942 року декілька невеликих груп, що існували на заводах і в робітничих селищах Запоріжжя, утворили об'єднану організацію “Ревком.” Керував організацією Лев Ачкасов, в минулому працівник ЦК ЛКСМУ. На початку 1943 року “Ревком” мав у своєму складі понад 70 осіб. Підпільники активно діяли в селищах Зелений Яр, ім. Максима Горького, селах Андріївка і Крестьянівка, на станції Запоріжжя, на ряді підприємств міста [Див: додаток 6].

Як і група Гончара, “ревкомівці” збирали зброю і боєприпаси, організовували втечі військовополонених, проводили антифашистську агітацію.

Учасники організації здійснювали також окремі диверсійні акти на паровозному заводі та на транспорті (ламали верстати, засипали пісок у букси паровозів тощо).

На алюмінієвому комбінаті робітники зірвали спробу гітлерівців налагодити виробництво, затягнувши на рік розчистку території заводу від руїн. З двадцяти чотирьох цехів запорізького заводу “Комунар” німці частково пустили тільки три, та й то виробляли у них лише лопати, обіддя для кінних возів, брички тощо [31;51].

Основне завдання, яке ставив перед собою “Ревком”, – підготувати у місті під час наступу Червоної Армії збройний виступ. Було розроблено його детальний план. Члени “Ревкому” склали карту міста з позначеними на ньому об’єктами, які збиралися захопити, планувалося створити 40 озброєних груп. Під час підготовки до повстання її викрило гестапо. Протягом березня –травня гітлерівці заарештували біля 50 патріотів. Вже 27 березня були розстріляні керівники групи Карпенко Л.Л., Михальчук Б.І., також Окунь, Ковальчук, Божко, Дружков та Брусилов [24;].

У 1942 році сформувалося ще дві групи: за участю працівників Дніпровського алюмінієвого заводу, мешканців прилеглих до нього робітничих селищ та залізничної станції Запоріжжя – 2. У вересні 1943 року ці групи об’єдналися у “Партизанський загін № 117 ім. Чапаєва”. Підпільники чинили диверсії на заводі та залізниці, допомагали військовополоненим тікати з концтаборів, давали втікачам притулок, одяг, їжу, забезпечували документами. Наприкінці вересня 1943 року керівники підпільної організації спланували розпочати 10 жовтня озброєний виступ і таким чином допомогти наступаючим радянським частинам. Близько 60 підпільників та 300 – 400 жителів зібралися у тунелі алюмінієвого заводу, щоб узяти участь у виступі, а дехто – сховатися від німців. Окупанти, помітивши скупчення людей, почали викурювати їх з тунелю

димом. Тих, хто виходив з тунелю (24 чоловіки), німці розстріляли вже наступного дня, 11 жовтня, в Дубовому Гаю м. Запоріжжя. Решта залишилася в тунелі до підходу Червоної Армії [13;98].

Під Запоріжжям, у с. Балабино, у жовтні 1942 р. виникла молодіжна група “За радянську Україну”. Її склали 6 старшокласників місцевої школи. Очолила групу 16- річна Майя Самсика. Ровесники Майї - Володя Говорун, Василь Колядко, Іван Швець, Анатолій Рибальченко, Анатолій Самсика на кожному кроці мстилися німцям. По вулиці Залізнодорожна № 46 був штаб групи. Школярі поширювали рукописні листівки, перерізали телефонні проводи, а у ніч на 7 листопада 1942 р. відгвинтили гайки з рейок на залізничному перегоні Кушугум – Запоріжжя 1. Під укіс пішов ешелон із зерном. Це була перша в період окупації аварія поїзда на території Запорізької області. За цю диверсію німці розстріляли в Балабино 70 селян. У лютому 1943 р. підпільники розробили план другої диверсії. Колядку, Швецю, Говоруну було доручено розібрати полотно залізниці, а Самсиці і Рибальченку при необхідності зі зброєю в руках прикривати своїх товаришів. В ніч на 28 лютого юні патріоти пустили під укіс ворожий ешелон з військовою технікою. Незабаром підпільники розібрали колію на дільниці Запоріжжя – Пологи і пустили під укіс третій ешелон.

“... Ми без вагань пішли на дуже небезпечну для нас, але потрібну для нашої Батьківщини, справу, – писала Майя. – Не шкодуючи свого життя, ми вирішили допомогти своїм військам перемогти проклятий фашизм” [15; 57].

Після визволення села Майя була при партизанському штабі 3–го Українського фронту. Вона, 17-річна дівчинка, брала участь у бойових операціях, здійснюючи рейди у тил ворога. Вже після війни Майя Іванівна Самсика викладала історію в Запорізькому авіаційному технікумі, її нагороджено бойовим орденом Червоної Зірки [35].

Також у період окупації в місті діяли розвідувальні групи: з 1942 року працює група розвідника Горленка та радистки Мотрони Радіонової, вони повідомляли данні про переправи через Дніпро, німецькі батареї, склади, становище в місті, передавали зразки документів, які видавалися гітлерівцями громадянам на окупованій території. 17 травня 1942 року почала працювати розвідгрупа Петра Нефагіна та радистки Наді Полозової.

Підпільники групи Миколи Рибіна, Максима Панасовича Крайсвітнього (кодовий позивний “Щукін”) записували, де розташовані військові частини, бойова техніка, штаби та бази забезпечення. Микола Рибін виявив танковий полк на Павло – Кічкасі, інші побували у Південному селищі, річковому порті, на Запоріжжі – Лівому та інших місцях. Передавали відомості про пересування частин вермахту, про намагання фашистів налагодити на заводі імені Баранова ремонт бойової техніки, створення в місті різних каральних служб, сповіщали прізвища зрадників. Вже в грудні підпільників було викрито.

8 грудня 1942 року Нефагіна, Рибіна, Рой, Полозову перевезли до управління СДУ Дніпропетровську. В лютому 1943 року багатьох розвідників розстріляли, або відправили до концтабору. Мотрона Родіонова (Рой), пройшовши 2 концтабори, повернулася до Запоріжжя. Вижили Микола Рибін та Ніна Крайсвітня. Петро Якович Нефагін був відправлений до Бухенвальда, в 1949 році – заарештований і засуджений на 10 років за зраду розвідувальної групи в Запоріжжі. В 1955 році звільнений за амністією, і лише в 1970 році - реабілітований військовим трибуналом, жив в Тюменській області.

Цей факт також свідчить про замовчування фактів, коли керівники та учасники підпільних та партизанських груп потрапляли після закінчення війни в радянські концтабори за зраду Батьківщині, як це сталося в 1944 р. з учасником Словацького національного партизанського руху, мешканцем м. Запоріжжя, Балютою І.К. (реабілітований лише у вересні 1965 р.)

Таким чином, в м. Запоріжжі в більшій кількості були наявні підпільні та розвідувальні групи, ніж партизанські загони [Див: табл. 2]. Це пов'язано з тим, що більша частина учасників радянського підпілля були робітниками заводів міста, тому в них була можливість здійснювати диверсії на виробництві, саботаж, проводити антифашистську агітацію.

На останньому етапі боротьби, коли війська Південно - Західного і 4-го Українського фронтів почали битву за Запоріжжя та Мелітополь, підпільники перейшли до відкритих дій. У Запоріжжі вони знищували факельників, чинили диверсії, вказували радянським частинам переправи й обхідні шляхи. Великі підпільні групи готували зброєні виступи проти фашистів.

Слід зазначити, що велика кількість партизан та підпільників загинули, або потрапили до німецьких таборів (близько 30- 35 %). Це можливо пов'язано з тим, що у нашому місті діяла розвідувальна організація абвера, а також з порушенням принципу індивідуального добору кадрів для підпільної роботи; недостатньою спеціальною підготовкою чи повна її відсутність у більшості учасників руху Опору; недотриманням правил конспірації.

РОЗДІЛ 3

Партизанський та підпільний рух на території Запорізької області під час німецько-фашистської окупації

Уже в липні 1941 року Запорізький обком КП(б)У розпочав створення в містах і районах області підпільних партійних організацій та партизанських загонів для боротьби з німецькими загарбниками в тилу. Для організації боротьби на території нашої області були сформовані підпільний обком, Запорізький і Мелітопольський підпільні міськкоми й 11 підпільних райкомів КП(б)У. Місцем перебування було обрано Василівський район [3;8]. У кожному районі організовували 3 підпільні групи, загальною чисельністю 310 членів та кандидатів КП(б)У. Та більшість з них відступили разом з частинами Червоної Армії, а ті, що залишилися проіснували недовгий час, в основному до початку 1942 року. Так, для керівництва підпільним рухом у м. Мелітополі Запорізький обком КП (б) У залишив підпільний комітет у складі Романова В.Ф., Корзіна С.І., Чайки І.А. Але як і в Запоріжжі, мелітопольський підпільний рух залишився без партійного керівництва, бо лідери підпільних комітетів були змушені залишити територію району через загрозу викриття німцями.

Влітку 1942 р. зроблено спробу відновити партійну підпільну мережу на території області. Для підпільної роботи було підготовлено 24 особи, усі вони були в червні 1942 р. кількома заходами були висаджені з літаків на парашутах у різних місцевостях області. Однак і ця спроба була невдалою, бо десантників було схоплено, а керівник однієї з груп Мосієвич К.І. виказав всю структуру підпілля [11;19]. Лише два підпільні райкоми розпочали роботу і частково виконали покладене на них завдання. Та все ж таки окремі підпільні організації формувалися місцевими комуністами, що залишилися на окупованій території, діяли розвідувальні групи.

Для розгортання партизанської війни на теренах нашої області було сформовано 28 партизанських загонів, до складу яких увійшло 800 осіб [3;8]. Лише в 14 районах області ці загони досить успішно боролися проти окупантів, в основному у взаємодії з радянськими військами.

Із записки заступника начальника НКВС по Запорізькій області капітана Голубєва від 27 вересня 1941 р.: “Повідомляю, що в усіх районах Запорізької області, зайнятих противником, сформовані й залишені в тилу: у В. Білозерському районі – 2 загони; один – 65 чоловік під командуванням Ткаченка, другий – 24 чоловіка під командуванням Децюри. У Кам’янсько – Дніпровському районі – загін з 139 бійців під командуванням Гарбузова. У Веселівському районі – загін з 83 чоловік, командир Школовий. Всього в зайнятих противником районах залишено 469 партизан, озброєних 10 ку-леметами, 351 гранатою, 521 гвинтівкою, загони мають паролі для зв’язку” [41; 3].

У відповідь на кривавий терор, розв’язаний фашистськими окупантами, на всій території нашої області почали виникати підпільні антифашистські формування.

У 1941 році для організації підпільної роботи в тилу ворога був створений об’єднаний підпільний Мелітопольський райком партії (Мелі-топольський та Якимівський райони). Представниками від Якимівського району були Азаров Т.І., Лихачов П.М., які вибули за межі області разом із частинами Червоної Армії. За завданням обкому Мелітополя було створено три підпільні групи: О.П. Чугунова, А.А. Костенка та Є. Хилька. У Токмаці була створена диверсійна організація під керівництвом В.В. Веретенникова, Г.Ф. Баркута. Керівником підпільної організації У Кам’янсько–Дніпровському районі був К.І. Баранов.

У 1943 р. у дніпровські плавні були закинуті групи А.І. Яценка, К.І. Лиманченка, І.А. Панкова та інші. Незабаром вони вирости в партизанські загони за рахунок місцевого населення. У серпні 1941 року був створений партизанський загін № 234 під керівництвом Титова М.П. Загін діяв на початку окупації, здійснював напади на ворожі частини і гарнізони, у грудні 1941 року

з'єднався з частинами Червоної Армії. Навесні 1942 року якимівські комсомольці організували підпільну комсомольську групу під керівництвом Макарова О.В. Члени групи проводили агітацію серед населення, закликали ухилятися від роботи в Німеччині. У листопаді 1942 року більшість підпільників були заарештовані. Макаров О. був повішений в Якимівці, частина патріотів загинула в катівнях Мелітопольської в'язниці, решта – відправлена до Севастопольського концтабору [38;4] .

У Мелітополі з грудня 1941 р. року почав діяти підпільний загін під керівництвом А.І. Васильченка, багато учасників якого потім допомагали визволяти місто Мелітополь.

Три групи радянських підпільників загальною чисельністю 26 осіб під керівництвом О. Чугунова, О.Костенка та Катерини Хілько відразу ж після початку окупації розгорнули роботу в Мелітополі. Спочатку вони займалися збиранням розвідувальної інформації, але надалі розширили діяльність. Зокрема, члени групи О. Костенка записували повідомлення Радінформбюро, роздруковували їх і розклеювали. Але до листопада 1942 р. групи припинили діяльність у зв'язку з загибеллю більшості своїх членів. Радянське підпілля у Мелітополі відновилося у 1943 році, коли у околицях міста з'явилися невеликі партизанські загони. У червні 1943 року вони утворили “Мелітопольський об'єднаний підпільний комітет партизан – більшовиків”. Комітет координував акції партизан проти окупантів до приходу Червоної Армії.

Завдання мелітопольських підпільників виконувала й група з 5 патріотів на чолі з Мурашовим, що діяла у 1942-1943 рр. у селищі Приазовському та сусідніх селах. В активі групи: агітаційна робота, розмноження листівок, інформування земляків про успішні бойові дії Червоної Армії.

Цікавий факт підпільної роботи із Запорізького архіву “Антифашистський рух опору на території Запорізької області” : № 26 Зі спогадів Краснолуцької М.І. учасниці підпільної групи Касьяненко П.Л. :

“Коли німці вивозили молодь до Німеччини, наша ціль була ... робити так, щоб звільняти молодь від вивозу до Німеччини. У мене була знайома лаборант 3-ї міської лікарні Сапіна Є.А.... я приходила до неї до поліклініки, брала ці аналізи і передавала Галині Міхно і Касьяненко П.Л., а також і сама давала деяким дівчатам, і вони на комісії отримували мінус, тобто праці у Німеччині не підлягають...” (цитується за статтею Рєви Д.С. “Діяльність героїв – підпільників на території Запорізької області в часи Другої світової війни”).

У лютому – березні 1943 року була створена антифашистська група в складі 23 чоловік на чолі з Харченко М.М. У жовтні 1943 р. під час наступу Червоної Армії на м. Мелітополь група Харченка зі зброєю в руках виступили проти окупантів. У жорстоких боях загинуло п'ять підпільників, ще чотири були тяжко поранені. Після визволення міста частина членів групи вступила до лав Червоної Армії.

Група Щеглова виникла в червні 1943 р., а вже у вересні група складалася з 17 чоловік. У ніч на 13 жовтня 1943 р. група у повному складі виступила проти німців. У боях за визволення міста загинуло четверо патріотів, ще п'ятеро дістали поранення. Відомостей про офіційне визнання радянськими органами підпільних груп Харченка та Щеглова відшукати не вдалося. Також в Мелітополі діяв комсомольсько - молодіжний загін “За Батьківщину” в складі 15 чоловік. Патріоти теж брали участь у визволенні міста від окупантів, втративши п'ятьох бійців.

У період окупації жителі Пологівського району чинили опір окупантам, найбільш масовими формами опору були саботаж наказів німецької влади, проведення антифашистської агітації, переховування військовополонених. У

с. Тарасівка була створена підпільна група, яка не встигла розпочати свою діяльність. Частина групи була заарештована, решта підпільників переховувалися.

На початку війни в Новомиколаївському районі був створений партизанський загін під командуванням Метошопи та Луцького. Більшість особового складу загону покинули територію району разом з частинами Червоної Армії. На окупованій території залишилися керівники загону, але вони були пізнані поліцейськими та вибули за межі району [3; 358].

Партизанський загін кількістю 18 бійців під керівництвом командира Швидкого Д. і комісара Орла був сформований у 1941 році. Станом на жовтень 1941 року загін контролював шляхи у напрямках Лукашево- Оріхів- Гуляйполе. Більше відомостей про подальшу долю бійців загону не відомо.

В Михайлівському районі у 1942 році був організований партизанський загін “За Батьківщину”, до якого увійшли комуністи та партизани, які залишилися на окупованій території. Командиром був обраний Власов Д.М., з липня 1942 р.- Горін І.Ф., комісаром - Падалко О. У. У період окупації члени загону розмножували і розповсюджували газету “Правда о войне”, зведення Радінформбюро й антифашистські листівки, надавали притулок в'їськовополоненим.

У 1941 році на території Запорізького сільського району був сформований Запорізький партизанський загін під командуванням Кравця І.В., комісара – Неумиваки Н, начальника штабу – Молокоєдова І.М. Із самого початку свого існування загін розпочав активні бойові дії в районі придніпровських плавнів, крім того, бійці загону проводили розвідку, розповсюджували листівки, мінували шляхи. Згодом загін розпався, командир виїхав до радянського тилу, бійці, що залишилися у ворожому тилу, були заарештовані та розстріляні.

Також на теренах Запорізького району стихійно виникали невеликі антифашистські підпільні групи з місцевих жителів і військовополонених. Ці групи займалися шкідництвом, саботували заходи німецької влади, виготовляли фальшиві німецькі документи. У грудні 1943 року, напередодні визволення селища Верхня Хортиця, групи з'єдналися в Верхньохортицький партизанський загін, який разом із частинами Червоної Армії визволяв с. Томаківку.

У серпні 1941 року в місті Осипенко (Бердянськ) з бійців винищувального батальйону був сформований партизанський загін під керівництвом Голика, але вже 6 жовтня 1941 року загін був виведений з міста та переведений на територію Ростовської області, де вони проводили рейди в тил ворога.

У травні 1942 року на територію с. Білоцерківки Куйбишевського району було десантовано групу радянських парашутистів у складі Федянина В.С., Степанкова В.К., Лисякова Віктора (радист). Група деякий час переховувалася у селі, потім перейшла в місто Бердянськ для збору розвідувальних даних про укріплення ворога вздовж узбережжя Азовського моря. У с. Полоузівка група була затримана, керівники були розстріляні в Бердянську.

На початку війни в Куйбишевському районі був сформований винищувальний батальйон, частина бійців, що залишилася на окупованій території, згуртувалася у підпільну групу, яка в лютому 1942 року була розгромлена, члени групи розстріляні.

Під час німецько – фашистської окупації на територію цього ж району були закинуті радянські розвідники Попов І.О., Курочка Марія (радистка), яким допомагала виконувати завдання жителька с. Куйбишево Демченко К.Г.

У Приазовському районі з 1942 року проводила агітаційну роботу підпільна група під керівництвом Мурашова, але відомості про долю учасників групи невідомі.

28 липня 1943 року на берег озера Молочного була закинута диверсійно – організаційна група під командуванням Мацюри Івана Димидовича у складі 11 бійців. Частина групи, яка була закинута другою, потрапила у серпні в засідку і була схоплена німцями. Останнім з групи загинув Насонов В.І., який був відомий місцевим жителям під ім'ям Володі Кавказького. Справжнє ім'я цього партизана вдалося встановити лише в 1968 році, завдяки тому, що командар загону, який вижив, знайшов закопану пляшку з адресами своїх партизан і розшукав сестру Насонова, повідомивши про долю її брата. Так стало відоме ще одне ім'я героя – партизана, що діяв в Приморському районі Запорізької області [28;4].

В Ногайську (Приморськ) місцевими жителями в кількості 25 чоловік була організована підпільна група, яку очолив директор школи Лінченко Сергій Антонович. Група переховувала військовополонених, виготовляла документи для них, розповсюджувала листівки. У травні 1943 році патріотична група була розгромлена, а 18 її учасників не дожили до дня визволення.

Запорізьким обкомом партії в с. Новозлатополі Гуляйпільського району зі складу винищувального батальйону була сформована підпільна група кількістю 11 осіб, командиром якої у жовтні 1941 року був призначений Чорний Костянтин Сафронович. Підпільники розповсюджували листівки, порушували телефоний зв'язок, перешкоджали відправленню молоді до Німеччини, збирали зброю і боєприпаси, виводили з ладу верстати тощо. Чорний К.С., Чучалашвілі А.І., Клименко Л.І. були закатовані у фашистських застінках 31 грудня 1943 року, не виказавши своїх товаришів, тому більша частина учасників підпілля вижила. В нашому музеї зберігаються матеріали про діяльність

Новозлатопільського підпілля: фотокартки родини Костянтина Чорного, фотографії газетних статей, які розповідають про діяльність загону, листування з родиною керівника групи, посвідчення партизана, видане Потапенку Григорію Тимофійовичу [Див: додатки 1-5]. Так сталося, що засновником нашого музею Бойової слави був саме Потапенко Григорій Тимофійович, який із січня 1942 року по березень 1943 року сприяв діяльності Новозлатопільської підпільної групи. Після закінчення війни Григорій Тимофійович працював вчителем української мови та літератури в школах № 54 та № 67 м. Запоріжжя.

Патріотичні групи громадян діяли в с. Успенівці, с. Верхня – Терса Гуляйпільського району, більшість членів яких загинула. Докладніших відомостей про склад і діяльність загону та груп у документах архіву не збереглося.

У березні 1942 р. в селі Велика Знам'янка Кам'янсько– Дніпровського району Барановим Кирилом Івановичем була організована підпільна група. У серпні група нараховувала 37 членів, з яких 13 складали активно діючий партизанський загін. Група проводила агітаційну роботу, розповсюджувала листівки, перешкоджали примусовому вивезенню молоді в Німеччину, проводила диверсійну роботу. Дислокуючись у плавнях, партизани Баранова завдавали окупантам дошкульних ударів. Вони мінували дороги, нападали на автомобілі з військовими вантажами і знищували гітлерівців. Підпільна група діяла аж до визволення Великої Знам'янки. У лютому 1944 був заарештований та загинув керівник групи Баранов К.І. [Див: додаток 7].

Успішні операції на залізниці здійснювали й диверсійні групи та партизанський загін з Великого Токмака, що діяли протягом 18 місяців починаючи з кінця 1941 р. Разом вони налічували у своєму складі декілька десятків осіб. У листопаді 1942 р. на перегоні Чокрак – Плавні підпільники пустили під укіс ешелон із зерном. Взимку 1943 р. партизани розібрали колію

поблизу В. Токмака, що спричинило катастрофу ешелону з солдатами. З грудня 1942 по березень 1943 рр. на залізничних станціях Великий Токмак, Світлодолинська та Полугород було проведено 80 диверсій.

У Великотокмацькому районі на випадок окупації залишився партизанський загін у складі 40 чоловік, яким командував Гарбуз В.Р., комісар Марченко, секретар підпільної організації – Веретенников. Крім того, в складі партизанського загону залишилась диверсійна група в складі 20 чоловік. Командиром групи було призначено Шарапова Л.А., але з наближенням фронту більшість партизан відступила з частинами Червоної Армії.

Вже 29 вересня 1942 року на окупованій ворогом території міста Токмака на конспіративній квартирі був створений Великотокмацький міський підпільний партійний комітет, який здійснював керівництво роботою підпільних груп в районі під керівництвом Спицького О.А.

Залишивсь перед фактом розвалу раніше підготовленої партизанської організації, Веретенников та Федюшин В.О. у жовтні 1942 р. зібрали останніх товаришів і створили підпільну диверсійну групу. Командиром було призначено Буркута Г.Ф., комісаром – Федюшина В.О., секретарем – Веретенникова В.В.

Цього ж року був створений партизанський загін під командуванням Акулова В.К. У жовтні 1941 р. Веретенников В. замінував дорогу В. Токмак-Ворошилівка, внаслідок чого на мінах підірвався легковий автомобіль з 4 німецькими офіцерами. В квітні 1942 року в місті на вулиці Володарського Буркут і Полковников вчинили напад на німецького офіцера, поранили його, забрали зброю [34; 4].

В липні 1942 року Акулов та Полковников на околиці міста знищили двох зрадників, які грабували населення. В листопаді 1942 р. підпільники розібрали рейки залізничного полотна, внаслідок чого під укіс пішов німецький ешелон. В лютому 1943 року на перегоні В. Токмак – Стульнево під укіс було пущено ще

одного поїзда. Цей диверсійний акт вчинили Буркут, Федюшин, Колоколов та інші.

У вересні 1943 р. Буркутом поблизу колонії Александровфельд був убитий німецький солдат із загону команди паліїв. В серпні 1942 р. Забелін І.М. знищив 500 кілограмів бензину, в жовтні 1942 р. на станції Попова Щусь П.Д. підпалив водокачку. На квартирах Федюшина, Веретенникова були встановлені радіоприймачі, і зведення Радінформбюро поширювалися серед місцевого населення. В березні 1943 року гестапо вдалось за допомогою зрадників розкрити партизанський загін і диверсійну групу. Більшість членів загону Акулова В. була заарештована, а сам він загинув відстрілюючись від німців.

Таким чином, у березні 1943 року більшість великотокмацьких учасників руху Опору гітлерівцям вдалося викрити, й вони згинули.

Наприкінці 1941 року в с. Очеретоватому була організована підпільна група під керівництвом Родименко М.Т. Група проводила роз'яснювальну роботу серед населення, саботувала заходи з ремонту німецької техніки. Під час окупації у Великому Токмаку діяла група розвідників Червоної Армії, що складалася з 6 чоловік, більшість з них були розстріляні фашистами.

У районах області діяли комсомольсько- молодіжні підпільні організації М. Самсика в Балабино, А. Макарова в Якимівні, В.Клепіна і Н.Тараскіна в Кам'янсько-Дніпровському районі, Н. Красуцького в с. Костянтинівці. Златопольське комсомольсько- молодіжне підпілля діяло з листопада 1941 по листопад 1943 року, на чолі був Михайло Гречка. Частина групи була схоплена та 23 жовтня 1943 року страчена. Це Михайло Гречка, Федір Литвин, Ольга Швачко, Яків Коваленко, Яків Казанський, Федір Грамарецький та інші [22; 3].

У селі Олексіївка Кам'янсько – Дніпровського району влітку 1942 р. сформувалась молодіжна група під назвою Демократична організація патріотів. Керував нею Никифір Тараскін, йому допомагав Семен Беров з Києва, що до

того вже партизанів у плавнях. Активною учасницею підпілля стала студентка Київського художнього інституту Зоя Приданцева, також в організації були задіяні й сільські дівчата Аня Стрельцова, Ліда Белова, Наташа Печоріна та інші [Див: додаток 6].

Основне завдання молоді підпільники вбачали у проведенні серед односельців широкої агітаційної роботи. Група мала радіоприймач, тому у написаних від руки листівках патріоти повідомляли про становище на фронтах, боротьбу з ворогом в його тилу. Організація проіснувала лише 4 місяці, вже в січні 1943 р. десять учасників групи німці розстріляли.

Підсумовуючи розгляд радянського партизанського руху на території Запорізької області, слід зазначити, що найбільш активно та результативно в краї партизанські загони діяли в районі Дніпровських плавнів, бо саме там могли переховуватися невеликі партизанські та диверсійні групи.

ВИСНОВКИ

Невпинно спливає час. Минають роки, десятиліття. Все менше серед нас залишається свідків тих страшних часів. Плинуть століття, але в пам'яті народній не померкнуть імена тих, кому не байдужа була доля України, хто глибоко усвідомлював, що таке фашизм, і які наслідки він несе українському народові, а тому в складних мовах степової України, коли і сховатися було неможливо від каральних німецьких органів, зі зброєю в руках, а часто і без зброї – словом, боровся з німецькими загарбниками, чим вносив вагомий вклад у наближення Великої Перемоги.

Слід зазначити, що діяльність підпільних організацій та груп проходила в дуже важких умовах. У Запоріжжі діяла розвідувальна організація абвера, в Мелітополі існувала фашистська школа розвідки. В червні – липні 1942 року фашисти провели масовий розстріл комуністів, комсомольців та радянського активу. У Великобілозерському районі було розстріляно більше 150 чоловік. Стільки ж було розстріляно у Василівському та Михайлівському районах.

У відповідь на кривавий терор, розв'язаний фашистськими окупантами, на всій території нашої області почали виникати підпільні антифашистські формування. Зробивши аналіз архівних джерел, можна визначити основні шляхи формування підпільних організацій та груп:

- 1) групи, створені особами, спеціально залишеними чи направленими з цією метою партійними органами;
- 2) групи, сформовані за участю чи під керівництвом місцевих партійних і радянських активістів;
- 3) підпільні групи, організовані патріотично налаштованими громадянами разом з військовополоненими;
- 4) підпільні групи, сформовані представниками Організації українських націоналістів.

В чому ж проявилася діяльність підпільних організацій? :

- 1) проведення агітаційної роботи серед населення;
- 2) саботажі та диверсії;

На алюмінієвому заводі окупаційна влада зробила спробу відбудувати одну електропіч для того, щоб переплавити алюміній. М. Курчаток, І. Кутняков, О. Смолянуха та інші виводили з ладу електроприлади, мотори, підіймальні машини. Мелітопольська організація “За Батьківщину” займалася диверсією на консервному заводі. Молоді патріоти виводили з ладу машини, руйнувала телефонний та телеграфний зв’язок.

- 3) визволення радянських військовополонених з таборів;
- 4) підготовка збройного виступу.

На останньому етапі боротьби, коли війська Південно - Західного і 4-го Українського фронтів почали битву за Запоріжжя та Мелітополь, підпільники перейшли до відкритих дій. У Запоріжжі вони знищували факельників, чинили диверсії, вказували радянським частинам переправи й обхідні шляхи. Відважно билися на вулицях Мелітополя члени організації

“За Батьківщину”. Вони знищили 68 ворожих солдатів та офіцерів, дві автомашини, захопили у німців 50 тон зерна.

Причини невдач у розгортанні партизанської боротьби треба шукати ще в довоєнні роки. Усі завчасно підготовлені партизанські бази були ліквідовані, зі складів забрано та передано до армії зброю, патрони, під час репресій 1937-1938 років були заарештовані добре підготовлені партизанські кадри.

Керівництво партизанською війною в масштабах всієї країни було відсутнє до травня 1942 року, коли було прийнято постанову про створення Українського штабу партизанського руху (УШПР) на чолі з Т.А. Строчаком [4;80].

Винищувальні батальйони та партизанські загони, що в перші місяці війни у взаємодії з радянськими військами діяли у прифронтовій смузі або на

лінії фронту, відійшли разом з армією. Це стало ще одним прорахунком, бо діяльність партизанських загонів в прифронтовій смузі, насиченій ворожими військами, була приречена на провал та викриття.

На масштабах руху Опору в Запорізькій області позначилися її природні умови. За винятком невеликих територій дніпровських плавнів, які не могли бути притулком для великого загону, умов для партизанської діяльності тут не було.

Серед основних причин поразок підпільників слід визначити : порушення принципу індивідуального добору кадрів для підпільної роботи; недостатня спеціальна підготовка чи повна її відсутність у більшості учасників руху Опору; недотримання правил конспірації; непоодинокі факти зрадництва з боку місцевих мешканців; відсутність зв'язку з Центром та допомоги від нього; підпільникам протистояли спеціально навчені служби фашистської Німеччини, які вже мали досвід боротьби з рухом Опору народів Західної Європи; на території нашої області діяли підрозділи жандармерії та таємної поліції, гестапо, служба безпеки поліції та СД, СС.

Та все ж таки, незважаючи на всі труднощі, ворог не знав спокою на Запорізькій землі. Сотні патріотів нашої області, відомих нам і ще невідомих, в ім'я свободи та щастя народу віддали найдорожче, що є у людини, – життя. Тисячі і тисячі підпільників запорізької землі внесли свій гідний вклад у справу перемоги над фашистською Німеччиною.

Мужність і відвага радянських патріотів після війни була відзначена державними нагородами. Понад 800 підпільників і партизан області нагородили орденами і медалями.

Їх, ветеранів Великої Вітчизняної війни, скрізь шанують і поважають, а про загиблих зберігають пам'ять.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Говорят погибшие герои / Сост. В.А. Кондратьев, З.Н. Политов. – М. : Политиздат, 1986. – 398 с.
2. Запорожская область в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.). Сборник документов и материалов. – Запорожье, 1959. – 362 с.
3. Запорізький архів. Народна війна 1941-1944. Антифашистський рух Опору на території Запорізької області. Збірник документів і матеріалів. – Запоріжжя, 2005. – 560 с.

Література

Монографії та статті

4. Дробот І.І., Кучер В.І., Чернеча П.М. Україна в Другій світовій війні: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 124 с.
5. Клоков В.И. Всенародная борьба в тылу немецко – фашистских оккупантов на Украине 1941-1944: Исторический очерк. – Киев: Наукова думка, 1978. – 122 с.
6. Книга Пам'яті України: До 60- річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні / Упорядник В. П. Сльота. – Запоріжжя: Дике поле, 2005.– 248 с.
7. Краюшкін С.Д. Підпільний і партизанський рух у Запорізькій області у роки Великої Вітчизняної війни // Інтернет: <http://conference.mdpu.org.ua/>

viewtopic.php?t=570&start=0&postdays=0&postorder=asc&highlight=&sid=a0d5c609bb2dff5b62435777d0e7ff93 – 2007. – 23 листопада.

8. Кривчик П.Т. Запорожское подполье // Герои подполья. – М., 1968.
9. Кучер В.І. Бойова діяльність антифашистського підпілля на Україні 1941-1944.– К., 1983.
10. Лукаш И.В. Шагнущие в бессмертие. – Днепропетровск: “Проминь”, 1988. – 156 с.
11. Мороко В.М. Запорізька область у радянсько – німецькій війні 1941-1945 рр. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – 32 с.
12. Мороко В.М., Турченко Ф.Г. Історія рідного краю (Запорізька область): 1939-2005 рр./ За ред. Турченко Ф.Г. : Підручник для 11 кл. – Запоріжжя: Прем’єр, 2006. – 176 с.
13. История городов и сел УССР. Запорожская область / Под ред. Петрыкина В.И., Васильева Ф.А. и др. – Киев: Институт истории Академии Наук УССР, 1981. – 726 с.
14. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1944 – 1945 рр. : В 3 т. – Київ. : Політвидав України, 1969, Т.3.
15. Рева Д.С. Діяльність героїв – підпільників на території Запорізької області в часи Другої світової війни / Наука і вища освіта // Тези доповідей учасників XV Міжнародної конференції молодих науковців. – Запоріжжя: ГУ “ЗІДМУ”, 2007. – С. 340-341.
16. Сеновалова М.М. Партизанські загони на Запоріжжі / Наука і вища освіта // Тези доповідей учасників XV Міжнародної конференції молодих науковців. – Запоріжжя: ГУ “ЗІДМУ”, 2007. – С. 344-345.
17. Страницы Славы – Днепропетровск: Проминь, 1975.
18. Тронько П. Навічно в пам’яті народній. – К.: Молодь, 1995. – 160 с.

19. Чайковський А.С. Невідома війна: партизанський рух в Україні 1941-1944 рр.: мовою документів, очима істориків. – К., 1994. – 255 с.

Періодичні видання

20. Вегнер П. За покликом серця // Запорізька правда. – 1994. – 20 липня – С. 2.
21. Велич ратності, звитяги // Комсомолец Запоріжжя – 1980. – 14 жовтня – С. 3.
22. Враг их не сломил // Компас (Кам'янсько – Дніпровський район). – 2001. – 18 октября.
23. Врагу не покорились // Запорізька Січ. – 2001 – 13 жовтня – С. 4.
24. Воловик В. Підпільний “Ревком” // Комсомолец Запоріжжя. – 1988. – липень – серпень.
25. Газарян С. Народные мстители на Украине // Патриот Приазовья. – 2003. – 10 октября – С. 3.
26. Герої підпілля. // Червоний промінь. – 1984. – № 5.
27. Гордєєв Б. 18000 кілометрів по тилах ворога // Запорізька правда. – 1968. – 22 червня – С. 3.
28. Диордин Д. Человек из легенды // Приазовская новь. – 1968. – 14 мая – С. 4.
29. Кривчик П.Т. Подвиги на Запорізькій землі // Запорізька правда. – 1968. – 20 січня.
30. Козловський Ф. Семеро смелых // Индустриальное Запорожье. – 1965. – 26 мая – С. 4.
31. Коваль М.В. Зрив фашистських планів використання промисловості України // УІЖ. – 1979. – № 6 – С. 48-51.
32. Коваль М. В. Рік 1941- й: партизани України // Український історичний журнал. – 1996. – № 3. – С. 53-61

33. Лозицький В., Кентій А. Війна без пощади і милосердя // Військо України. – 2008. – № 5. – С. 19-24.
34. Лях В. Красний міст зірвати не вдалося // Нива (Токмацький район) –2003. – 3 травня.
35. Майя Самсика // Комсомолец Запоріжжя. – 1986. – 6 травня.
36. Матвеев В. Еще раз о трагедии в плавнях // Индустриальное Запорожье. – 1992. – 19-20 мая.
37. Ніколаєць Ю. Партизанський рух в Україні на початку війни: розвінчання міфів // День. – 2000. – 5 травня. – С. 8.
38. Підпілля на Запоріжжі // Индустриальное Запорожье. – 1980. –9 мая. – С. 4.
39. Півнів В. “Тоді на Хортиці...” // Комсомолец Запоріжжя. – 1981. – 13 жовтня. – С. 3
40. Письма о мужестве и отваге // Индустриальное Запорожье. – 1975. – 14 октября.
41. По лезу бритви // Запорізька правда.– 1990. – 6 березня. – С. 3.
42. Пуха И. Партизанський билет № 1 // Индустриальное Запорожье.– 1989.– 9 мая. – С. 2.
43. Пуха И. Юные чапаевцы // Индустриальное Запорожье. – 1991. – 13 сентября. – С. 3.
44. Самсика А. А насправді було так // Запорізька правда. – 1988. – 17 серпня. – С. 3.
45. Связная // Индустриальное Запорожье. – 1983. –15 октября. – С. 4.
46. Слободянюк М. А. Український рух Опору проти нацистського окупаційного режиму в 1941-1944 рр. (на матеріаліх південних областей) // Борисфен. – 2001. – № 6. – С. 15-18.

47. Фанштейн Д. В партизанском отряде “Журналист” // Индустриальное Запорожье. – 1966. – 4 мая.
48. Футорович С. Нескорені // Комсомолец Запоріжжя. – 1989. – 14 жовтня. – С. 3.
49. Ще одна сторінка // Запорізька правда. – 1970. – 19 жовтня. – С. 4.

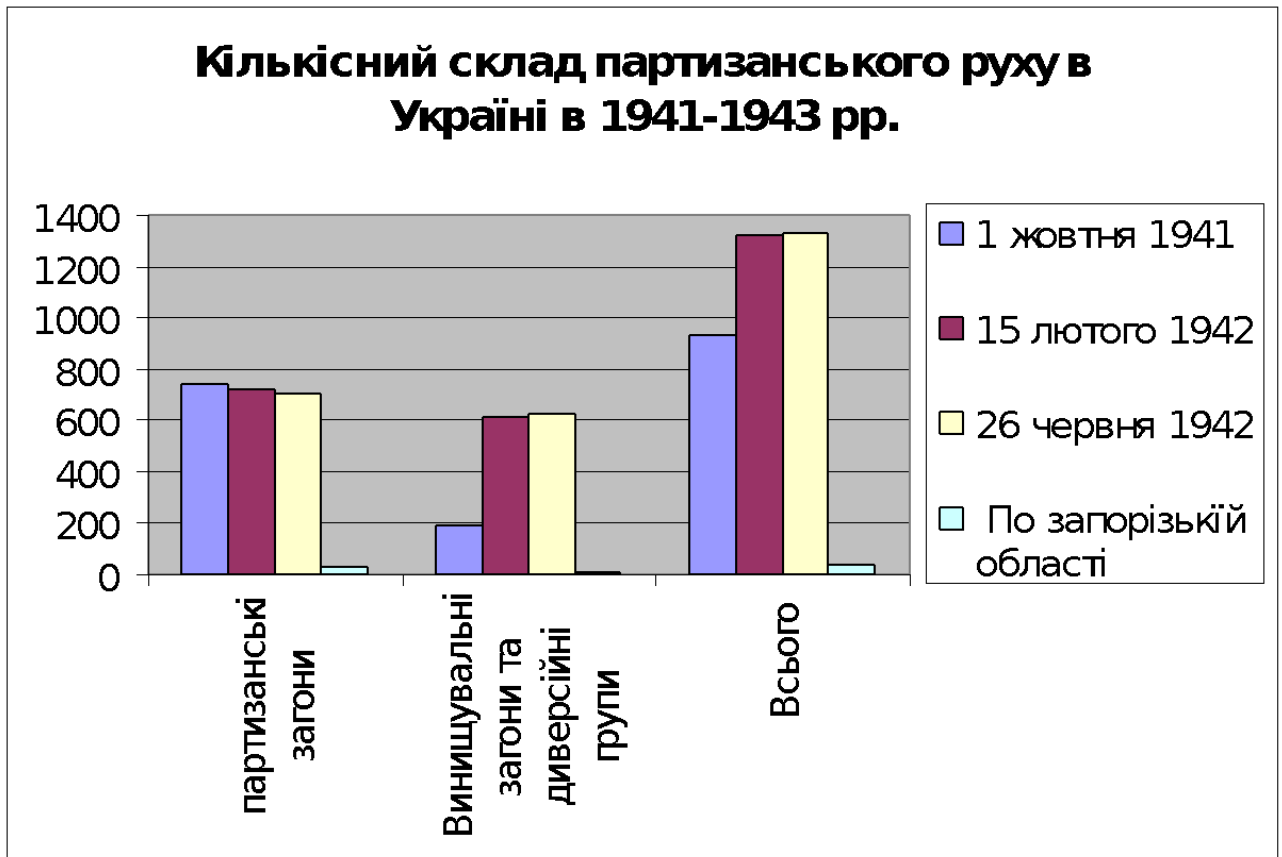
ДОДАТКИ

Таблиця 1.

**Кількісний склад партизанського руху в Україні
в 1941 – 1943 рр.**

	1 жовтня 1941	15 лютого 1942	26 червня 1942	По запорізькій області
Партизанські загони	738	716	704	28

Винищувальні загони та диверсійні групи	191	606	622	10
Всього	929	1322	1326	38

Джерела: Чайковський А.С. Невідома війна: партизанський рух в Україні 1941-1944 рр.: мовою документів, очима істориків. – К., 1994. – С. 244-254

Таблиця 2

Географія партизанського та підпільного руху в Запорізькій області в період німецько – фашистської окупації.

№ п/п	Район, місто	Період діяльності	Партизанський чи підпільний загін	Назва загону	Кількісний склад	Керівний склад	Наслідки діяльності
1.	Запоріжжя	Березень 1942-жовтень 1943	Підпільна група	–	15	Касьяненко Поліна Лук'янів	Лікували військовополонених, розповсюджували

						на	антифашистські листівки,
2.	Запоріжжя	Жовтень 1941-1942	Підпільна група	-	7	Акатов Ф.А.	Вивидили з ладу обладнання на заводі № 29, усна агітація
3	Запоріжжя	Квітень 1942-червень 1943	Підпільна група	-	Більше 50	Гончар М.Г. Гиря А.І. Вайнер Л.В.	Вивидили з ладу обладнання на заводі “Запоріжсталь”, антифашистська агітація, збирали зброю, боєприпаси
4.	Запоріжжя	Грудень 1942-березень 1943	Підпільна група	“Ревком”	77	Ачкасов Л.Л. Миронов Б.І.	Вивидили з ладу обладнання на заводах міста, антифашистська агітація, збирали зброю, боєприпаси
5.	Запоріжжя	Вересень-жовтень 1943	Підпільна група	“Загін № 117 ім. Чапаєва”	Більше 60	Кримов К. К.	Саботаж, шкідництво на алюмінієвому заводі, розпов-сюджували антифашистські листівки
6.	Запоріжжя	Вересень 1941	Партизанський загін	Ім. Будьонного	52	Копьонкін І.Й.	Зброєний опір
7.	Запоріжжя	Серпень-вересень 1941	Партизанський загін	-	50	Ковальов Г.М.	Зброєний опір
8.	Запоріжжя	Серпень-вересень 1941	Партизанський загін	-	31	Зуєв С.М.	Зброєний опір
9.	Запоріжжя	Серпень 1941	Підпільна група	“Юні чапаєвці”	15	-	Збирали розвідувальні данні, переправляли на Хортицю радянських розвідників
10	Дніпровські плавні	червня 1943 року	Партизанський загін	Партизанський загін № 9	40	О. Яценко	Зброєний опір
11	с. Балабино	Жовтень 1942 – 1943	Молодіжна група	“За Радянську Україну”	6	Майя Самсика	Поширювали листівки, пускали під укіс поїзди.
12	Запоріжжя	1942	Розвідувальна група	-	2	Горленко	Збір розвідувальної інформації
13	Запоріжжя	Травень 1942	Розвідувальна група	-	2	Петро Нефагіна	Збір розвідувальної інформації
14	Запоріжжя	До грудня 1942	Підпільна група	-	-	Микола Рибін	Передавали відомості про пересування частин вермахту,
15	Запоріжжя	До грудня 1942	Підпільна група	-	-	Крайсвітній М.П.	Записували, де розташовані військові частини, бойова техніка, штабіворога
16	Дніпровські плавні	серпень 1941	Партизанський загін	Загін № 234	-	Титов М.П.	Зброєний опір

17	Якимівський район	Навесні 1942	Підпільна комсомольська група	-	11	Макаров О.В.	Проводили агітацію серед населення, закликали ухилятися від роботи в Німеччині.
18	Мелітополь	грудень 1941	Підпільна група	-	-	Васильченко А.І.	Допомагали визволяти місто Мелітополь.
19	Мелітополь	Жовтень 1941-листопад 1942	3 підпільні групи	-	26	Чугунов , Костенко Катерина Хілько	Збір розвідувальної інформації, розповсюдження листівок
20	Приазовський район	1942-1943 рр	Підпільна група	-	5	Мурашов	Агітаційна робота, розмноження листівок
21	Мелітополь	лютому –жовтень 1943	Підпільна група	-	23	Харченко М.М.	Після визволення міста частина членів групи вступила до лав Червоної Армії.
22	Мелітополь	Червень-жовтень 1943	Підпільна група	-	17	Щеглов П.В.	У ніч на 13 жовтня 1943 р. група у повному складі виступила проти німців
23	Мелітополь	Червень-жовтень 1943	Комсомольсько - молодіжний загін	“За Батьківщину”	15	Махонько К.В.	Брали участь у визволенні міста від окупантів, втративши п’ятьох бійців
24	Новомиkolaї-вський район	жовтень 1941	Партизанський загін	-	18	Командир Швидкий Д. і комісар Орел	Контролював шляхи у напрямках Лукашево-Оріхів- Гуляйполе.
25	Михайлівський район	1942	Партизанський загін	“За Батьківщину”	-	Власов Д.М., Горін І.Ф., комісар - Падалко О. У	члени загону розмножували і розповсюджували газету “Правда о войне”
26	Запорізький район	1941	Партизанський загін	-	22	Командир - Кравець І.В., комісар– Неумивак а Н, начальник штабу – Молокоєдов	Активні бойові дії, проводили розвідку, розповсюджували листівки, мінували шляхи
27	Запоріжжя	грудень 1943	Верхньохортицький партизанський загін.	-	-	-	Разом із частинами Червоної Армії визволяв с. Томаківку.
28	Бердянськ	серпнень 1941	Партизанський загін	-	-	Командир - Голик	Був виведений з міста та переведений на територію Ростовської області, де вони проводили рейди в тил ворога.

29	с. Новозлат-ополі Гуляйпільського району	жовтень 1941 - 1943	Підпільна група	-	11	Чорний Костянтин Сафронovich	Розповсюджували листівки, порушували телефонний зв'язок, перешкоджали відправленню молоді до Німеччини, збирали зброю і боеприпаси.
30	Село Велика Знам'янка Кам'янсько Дніпровського району	березень 1942 – лютий 1944	Підпільна група	-	37	Баранов Кирило Іванович	Проводили агітаційну роботу, розповсюджували листівки, перешкоджали примусовому вивезенню молоді в Німеччину, проводили диверсійну роботу.
31	Великий Токмак	Протягом 18 місяців починаючи з кінця 1941	Партизанський загін	-	20-30	-	На залізничних станціях Великий Токмак, Світлодолинська та Полугород було проведено 80 диверсій.
32	Великотокмацький район	1941- 1943	Партизанський загін	-	40	Гарбуз В.Р., Марченко Веретенников В.В.	В квітні 1942 року вчинили напад на німецького офіцера, поранили його, забрали зброю.
33	Великотокмацький район	1941- 1943	Партизанський загін	-	-	Акулов В.К.	Зброєний опір.
34	с. Очеретоватое	Наприкінці 1941 року	Підпільна група	-		Родименко М.Т.	Проводила роз'яснювальну роботу серед населення, саботувала заходи з ремонту німецької техніки.
35	Гуляйпільський район	листопад 1941 -листопад 1943	Комсомольсько-молодіжне підпілля	-	до 10	Михайло Гречка	
36	Кам'янсько Дніпровський району	Літо 1942-січень 1943	Молодіжна група	Демократична організація патріотів	25	Никифір Тараскін,	Проведенні серед односельців широкої агітаційної роботи, розповсюджували листівки,
37	Приморск	1941-1943	Підпільна група	-	25	Лінченко А.С.	Розповсюджували листівки, допомога в'язьковополоненним.
38	Куйбишевський район	1941- лютий 1942	Підпільна група	-	12	-	Розповсюджували листівки

Додаток 1

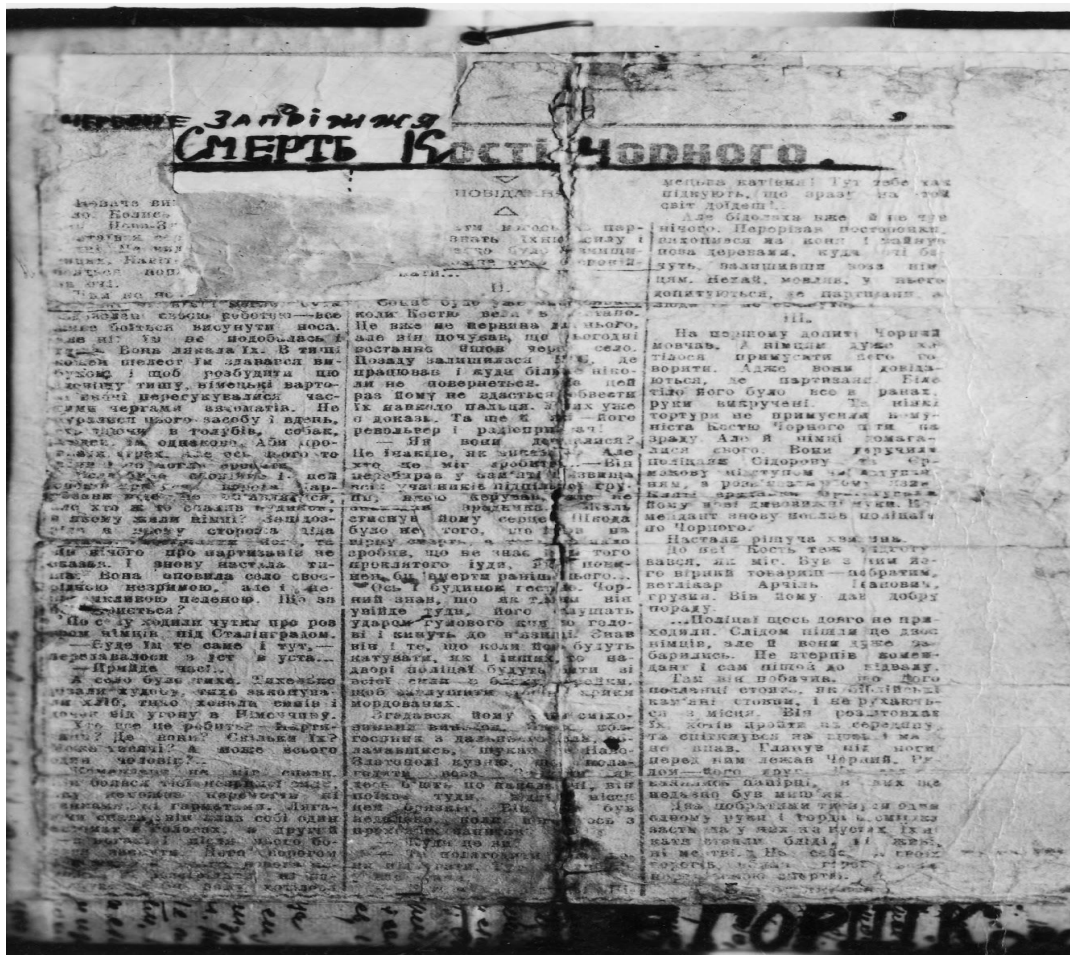
Грузинська газета від 196 року в якій розповідається про подвиг грузинського патріота Чучалашвілі Арчила Івановича

Джерела: фонди Музею Бойової слави ЗНВК № 67

Додаток 2

Фоторепродукція 3-ї сторінки газети “Червоне Запоріжжя” № 7 (6289) від 9 січня 1944 р. “Смерть Кості Чорного” (автор статті В. Горшковський). Ця газета була надіслана родині Костянтина Чорного, коли вона ще знаходилася в евакуації.

Джерела: фонди Музею Бойової слави ЗНВК №

Додаток 3

Партизанський квиток № 2, виданий Потапенко Г.Т. в січні 1970 р.

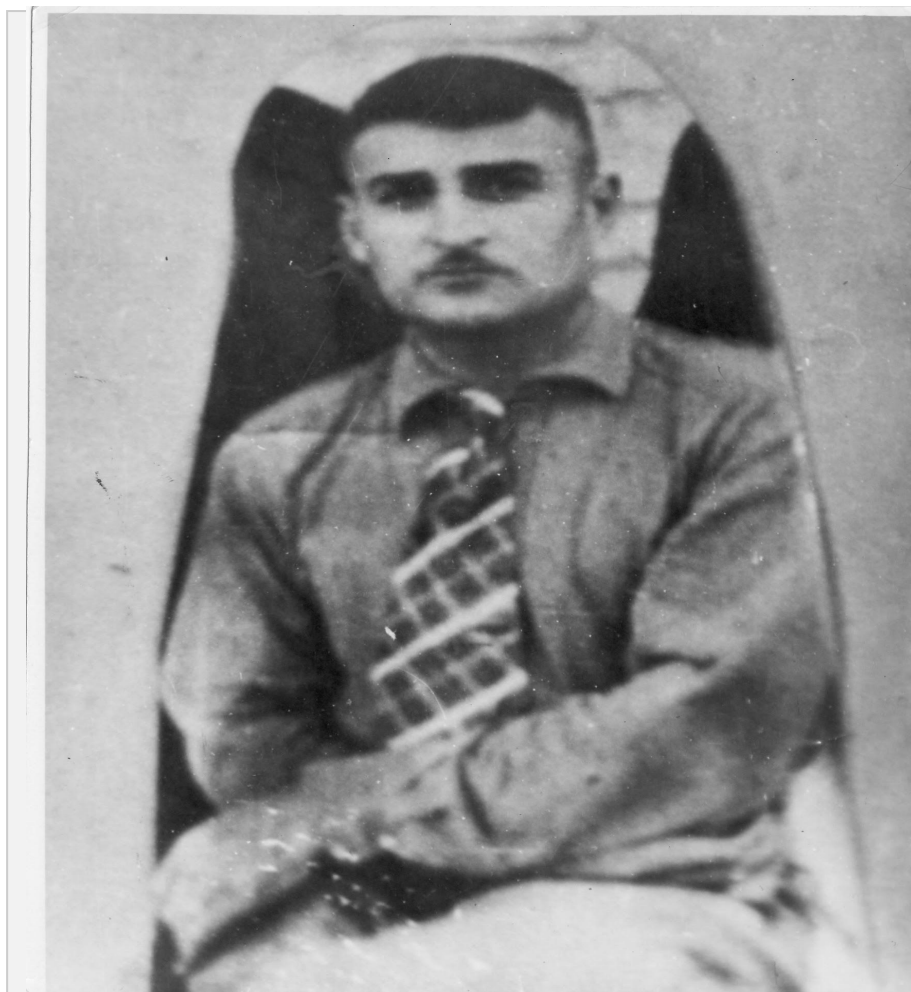

Джерела: фонди Музею Бойової слави ЗНВК № 67

Додаток 4

**Костянтин Софронівч Чорний- керівник
Новозлатопільського підпілля.**

Чучалашвілі Арчил Іванович - керівник Новозлатопільського підпілля.

Додаток 5

Довідка про відкриття ящика з патронами, який зібрали учасники Новозлатопільського підпілля, яку видав командир винищувального загону Олейкін Григорій 15 вересня 1943 р.

Справка
 Дана назвавшаяся г. Тогоженко Григорий Тимо
 феевичу, проживавшему в 1942 г. в с. Воронин
 ка в. зам, что мной, командиром истре
 бительного отряда г. Алексеевым Григор
 ием вскрыт Антик с винтовочными и авто
 матическими патронами в количестве
 700 шт. (сильного) ирук, справанных членами и
 основной партизанской группой г. Тогоженко
 и г. Т. и г. Т. в период февраль
 ского осуществления немцев 1942 г.

Антик вскрыт 15/IX-43г. в присутствии
 бойца истребитель. отряда Сургунова. Сургунов.
 Командиром истреб. отряда Алексеевым. Алексеев
 и Тереховик Н. А. и др.

с подлинным верно-уполномоченной
 Н. З. Лагозавского Ин. Отд. НКВД
 В. А. Лагозавского

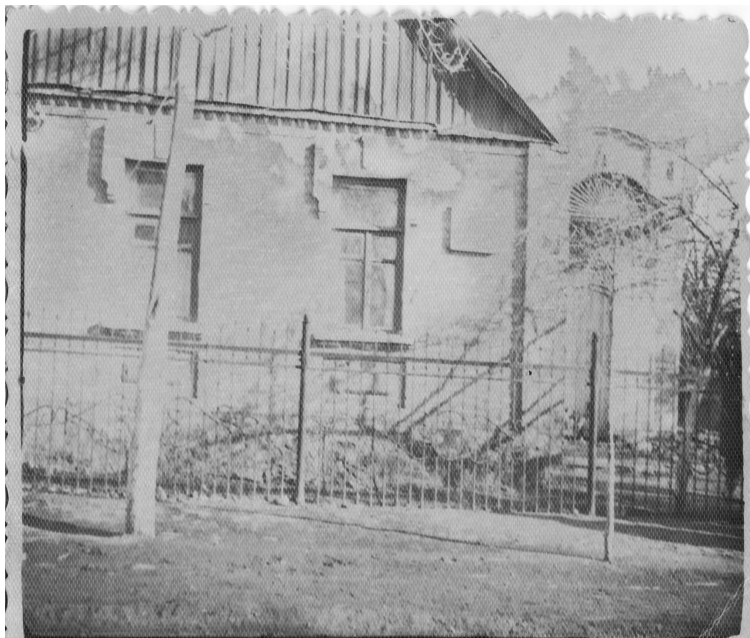
Джерела: фонди Музею Бойової слави ЗНВК № 67

Додаток 6

**Начальник штабу підпільного
“Ревкома” Сажченко Н.П.
Фото 1944 року.**

Будинок, де засідав штаб “Ревкома”

Додаток 7

Учасники Добровольної Організації Патріотів, що діяла в Кам'янсько- Дніпровському районі в 1942 році.

Додаток 8

Командир партизанської групи Кам'янсько- Дніпровського району Баранов Кирило Іванович.

Додаток 9

**Керівник підпільної групи, що діяла на заводі “Запоріжсталь”
Микола Григорович Гончар**

